

AS AUTORIDADES NO *DICCIONARIO GALLEGO-CASTELLANO* (1913-1928) DA REAL ACADEMIA GALEGA¹

DAMIÁN SUÁREZ VÁZQUEZ

1. O Dicionario gallego-castellano da *Real Academia Galega*

1.1. *A súa orixe*

En 1875 Lamas Carvajal lanzara a idea da creación dunha Academia da lingua para o perfeccionamento do galego e dende aquela foron varios os escritores que no último cuarto do século XIX se sumaron a esta reivindicación, algúns deles facendo explícita a necesidade dun dicionario (e dunha gramática) para levar a cabo tal anqueira (Alonso Montero 1988). Sen embargo a proposta do ourensán non callou ata 1905 tralo frustrado intento do ano 1895 (Alonso Montero 1988: 15). Felizmente, gracias ó impulso do Centro Gallego de La Habana e a través da súa Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega, a nova institución chegou a ser unha realidade. A súa inauguración, cun pequeno atraso, tivo lugar na Coruña o 30 de setembro de 1906 despois de que o 25 de agosto dese mesmo ano fosen aprobados os seus Estatutos por Real Decreto, pasando a ter deste xeito carácter oficial.

Segundo se recolle no “Reglamento de la Asociación Iniciadora y Protectora”, a finalidade fundamental da Academia era a de “dar unidad al idioma gallego por medio de la publicación de una Gramática y un Diccionario” compaxinando este traballo co estudio das ciencias, o cultivo da literatura e das artes, a recolla do folclore, etc. (*Boletín de la Real Academia Gallega* 1906: 25).

¹ Queremos, primeiro de nada, deixar constancia do noso agradecemento ó profesor M. González González, que nos facilitou material imprescindible e de acceso complicado; tamén, de maneira especial, ó profesor R. Mariño Paz, director do traballo académico que reproduce fundamentalmente este artigo. A el lle debemos consellos e orientacións de gran valía, así como gratitude polo seu inestimable alento. Sen a axuda deles dous non daríamos feito o traballo que a continuación expoñemos.

Así, para dar cumprimento a unha parte da súa comisión, a Real Academia Gallega (RAG) comeza no 1913 a publicación por cadernos do seu *Diccionario gallego-castellano*². Emporiso no 1928, e tras publicar 27 cadernos, esta tarefa queda interrompida debido á escaseza dos medios económicos; a última páxina do caderno 27 remata na voz *CATIVO*.

O DRAG supuxo un claro avance cuantitativo con respecto ós tres dicionarios galegos que o precederon³, pero tamén de tipo cualitativo, xa que ó tentar abranguer todo o léxico galego (o arcaico, o dialectal e o literario, xunto co técnico e científico) inclúe o coincidente co castelán. Ademais é un dicionario de autoridades, xa que acompañando moitas voces aparecen textos literarios de diferentes épocas, así como outros escritos de diverso tipo⁴. Sen embargo continúa a liña dos dicionarios decimonónicos ó estar redactado en castelán, aspecto que se xustifica porque “su uso no ha de ser exclusivo de los gallegos sino también para facilitar todos el estudio y conocimiento de nuestra lengua” (*BRAG* 1909: 47). H. Monteagudo (1999: 379) ve outros desencadeantes para este acordo:

Coidamos que nas claves da decisión de emprego do castelán no dicionario, que no acordo académico se nos presenta en termos de facilidade de acceso e difusión, se agocha non só a vontade ou a pretensión de incluírse nun determinado ámbito de circulación das publicacións, senón tamén a mostrarse como formando parte dun dominio lingüístico-cultural concreto: o ámbito e o dominio da lingua castelá.

Sexa como fose, a elaboración e divulgación do DRAG estaba chamada a ser, de non quedar fanada, un punto de referencia na recuperación lingüístico-cultural galega xa que, á parte dos servizos de unificación e depuración que pretendía ofrecer para a lingua, un traballo de tal envergadura había de se converter en instrumento prestixiadador do galego e asemade contribuiría a palia-la deficiente tradición lexicográfica da nosa lingua⁵.

² De agora en diante empregarémo-la abreviatura DRAG para nos referir ó *Diccionario gallego-castellano* da Real Academia Gallega.

³ Referímonos ó *Diccionario gallego-castellano* (1863) de F. J. Rodríguez, ó *Diccionario gallego* (1876) de J. Cuveiro Piñol e ó *Diccionario gallego-castellano* (1884) de M. Valladares.

⁴ Podemos ver un precedente no traballo de Valladares, quen esporadicamente introduce coplas populares, refráns ou textos de autor para referendar algunhas palabras (véxanse, por exemplo, as entradas *ABAIJO*, *ABOLIGAR*, *BONITURA*, *NIÑADA*, *REBULDAR*, etc.).

⁵ A escaseza de repertorios lexicográficos galegos a comezos do séc. XX é grande, non só con respecto ás dúas linguas veciñas (portugués e castelán) senón tamén con outras linguas peninsulares de carácter non oficial (éuscaro e catalán) (Pensado 1976: 3).

1.2. O proceso de elaboración do DRAG⁶

Primeiro de nada debemos consigna-lo feito de que nos anos iniciais a elaboración do DRAG non foi a tarefa única central desenvolvida na Academia (aínda que si de especial importancia). Máis atención lle deberon prestar á publicación (mensual) do *Boletín de la Real Academia Gallega*, obra empregada como moeda de troco para recibirlas publicacións doutras institucións estatais e estranxeiras.

No que, dende a súa orixe, se quixo traballo colectivo e non de autor (*BRAG* 1907: 246) participaron nun comezo catorce académicos numerarios (entre eles M. Murguía, presidente da Academia) e un correspondente (o arquivero-bibliotecario César Vaamonde Lores), todos eles residentes na Coruña. Sen embargo, as súas achegas foron de diferente tipo e magnitude.

Podemos falar de dúas fases claramente diferenciadas na elaboración do DRAG: unha de acumulación de material léxico e outra de redacción dese material reunido.

Na primeira delas participan os catorce académicos numerarios organizados en tres comisións de traballo (dende comezos de 1907) e contan coa colaboración doutras persoas que dende diferentes puntos da xeografía galega envían léxico de recolleita propia para a elaboración do diccionario.

M. Murguía é o único académico que participa en dúas comisións. Xubilado dende 1905 e retirado das actividades políticas e publicistas poderá dedicarse de cheo á Academia. Poderá, como non, supervisar persoalmente todo o proceso de elaboración do DRAG e exercer nel a súa influencia (cando non dirixilo directamente).

Debemos salientar tamén outro aspecto que vai afectar á calidade do traballo resultante: o feito de careceren as máis destas persoas dunha formación académica axeitada; mesmo os que podemos supoñer máis activos no traballo (o propio Murguía, Carré, Lugrís, E. Rodríguez ou F. Vaamonde) son fundamentalmente autodidactas. Ademais, boa parte da atención da Academia dedicábase a estudos de tipo historiográfico ou artístico, o que nos fai dudar que estes homes tivesen en conta os avances que en diversas ramas da lingüística se viñeran producindo en Europa dende mediados do séc. XIX.

Despois de algo máis de catro anos de traballo en equipo, bastante ben organizado e non excesivamente arduo, chega o momento de acomete-la redacción dos borradores das papeletas (que fora preparando unha das tres co-

⁶ Recentemente I. Seoane Sánchez (1999) deu á luz un traballo no que se ocupa da cuestión; a el remitimos para completar informacións que nós só deixamos esbozadas. Non quixemos, sen embargo, renunciar a trata-lo tema para poder engadir algúns datos que consideramos de interese.

misións de traballo organizadas). En setembro de 1911 anúnciase que, en conformidade coa Asociación Iniciadora, será César Vaamonde quen se encargue de facelo. Temos pois que o DRAG vai ser redactado por unha única persoa, feito que ha favorece-la unidade formal e estilística da obra⁷.

En realidade, o inicio da colaboración de César Vaamonde témolo que retrotraer a xuño de 1911, momento no que percibe unha suba considerable na súa retribución mensual (pasa a cobrar de 60 a 100 pesetas), presumiblemente por un incremento no horario de traballo. Xa que logo queda patente a diferenza entre a participación dos académicos numerarios -non remunerada e abnegada- e a do arquivista-bibliotecario -remunerada, aínda que non menos abnegada-⁸.

O ritmo de redacción das papeletas debeu ser moi intenso xa que seguindo unha nota publicada na *Nosa Terra* (1916: 2) sabemos que o groso do traballo debía estar rematado en novembro de 1916, se non xa con anterioridade.

Sen dúbida o papel desempeñado por Vaamonde Lores na elaboración do DRAG foi dun indiscutible protagonismo. Non podemos, emporiso, obvia-la participación dos outros académicos; facelo sería terxiversa-los feitos.

1.2.1 *Na procura de autoridades*

Como dixemos máis arriba unha das peculiaridades da obra estudada é a de ser un dicionario de autoridades, é dicir, moitas das palabras definidas aparecen referendadas mediante textos literarios de diferentes épocas e outros escritos de diverso tipo. Supoñemos que na decisión de incluír este aspecto exerceu notable influencia o feito de que o primeiro dicionario publicado pola Real Academia Española (entre 1726 e 1740) fose tamén de autoridades.

Descoñecemos en qué momento comeza a busca de textos autorizados para inserir nas páxinas do DRAG e tamén qué persoas a levaron a cabo. É doado imaxinar que César Vaamonde non participase nela cando menos dende xuño de 1911, inmerso como estaba na redacción das papeletas. Posiblemente fose un traballo de equipo e nel puidéronse involucra-los membros das tres comisións organizadas en 1907 (agora só dez persoas) supostamente inoperantes dende que comezan os traballos de redacción.

⁷ Compárese isto coas vicisitudes polas que pasou o Dicionario de Autoridades (1726-1740) da Real Academia Española para tentar salva-la heteroxeneidade resultante da participación de quince redactores (Lázaro Carreter 1972: 63-65 e 69-70).

⁸ De tódolos xeitos, as 100 pesetas mensuais de César Vaamonde debían ser insignificantes; M. Murguía, xubilado sen soldo dende 1905, está a recibir do Centro Gallego de Buenos Aires unha pensión vitalicia de 300 pesetas mensuais.

O groso da busca de textos autorizadores debeuse facer tarde, cando César Vaamonde xa comezara o seu traballo, pois algúns erros notables (na atribución de textos a autores) parecen corrobora-lo suposto de que se fixo con présas, debido á inminente publicación (véxase infra pp. 11 e 14). Ademais, dous dos volumes antolóxicos máis socorridos para a extracción de textos literarios chegan tarde á Academia; referímonos á *Literatura Gallega* de Carré Aldao, publicada a finais de 1911, e mais ó *Album de la Caridad*, adquirido pola corporación en abril de 1913.

1.3. Problemas para a publicación do DRAG

Estaba claro que para executar unha obra de tales características e poder sufragar-las custos da edición era necesaria a axuda administrativa; así o viu a Asociación Iniciadora, que se dirixiu á Academia na sesión inaugural do 30-IX-1906 con estas palabras:

deberéis solicitar el apoyo y protección del poder central, apoyo y protección que viene prestando, con excelente sentido nacional, a las Academias provinciales que florecen en Andalucía, Aragón, Valencia y Cataluña (*BRAG* 1906: 134).

Sen embargo o poder central, de xeito discriminatorio segundo parece, amosouse remiso á hora de facer realidade o proxecto da Academia, a pesar de posuír esta carácter oficial⁹. A clave disto seguramente haberá que buscala no nulo peso político do movemento rexionalista nos ámbitos galego e estatal, motivado por falta de apoio social.

Con todo, subvencións oficiais hóboas (pero escasas), complementando as axudas dos galegos da diáspora. Estas, que foron as máis cuantiosas, a penas cubrían a publicación do *Boletín* e os gastos fixos e ocasionais da institución.

O ritmo de publicación do dicionario, que dende 1913 levaba unha media de dous cadernos ó ano, diminúe en 1924 (ata 1928 saíu un só caderno por ano), cando parte dos ingresos se dedican á reimpresión do *Boletín*. En certa medida isto debeuno provocar a ausencia de Murguía (falecido en febreiro de 1923), quen con toda probabilidade foi o principal promotor do traballo. Fora el quen dirixira a finais de 1910 estas palabras á Asociación Iniciadora:

⁹ Nada que ver co Dicionario de Autoridades da RAE, que contou sempre co favor real (Lázaro Carreter 1972: 68, 70, 84).

la Real Academia Gallega que habeis iniciado y vive de vuestro amparo, no descansará hasta ver realizada la obra del supremo provincialismo que le habeis encomendado: esto es, la redacción y publicación del “Diccionario de la lengua gallega” (BRAG 1910: 119).

Debemos mencionar tamén o protagonismo que nestes anos están a acadar na RAG certas incorporacións provenientes do mundo social coruñés, alleas totalmente á cultura galega. Para H. Monteagudo (1999: 373-374) a influencia puxante destes persoeiros (en detrimento do “sector erudito”) pesou negativamente no desenvolvemento da propia corporación. Nestas circunstancias é doado supoñer certo desánimo entre os académicos comprometidos, que vían como a dificultade de imprimilo DRAG estaba a frustra-la utilidade do seu cobizado proxecto. Ademais, por estes anos aparecen os primeiros intentos de paliar-la necesidade dun diccionario galego que non dá chegado: en 1926 publícase o *Vocabulario popular galego-castelán* de Filgueira, Tobío, Magariños e Cordal Carús e entre 1928 e 1931 o *Diccionario galego-castelán* de Leandro Carré¹⁰.

Agora sabemos tamén, gracias ó estudio de Seoane Sánchez (1999: 80-84), que existiron dende 1928 na RAG enfrontamentos persoais que entorpeceron máis aínda o dificultoso proceso de publicación da obra tratada.

A interrelación de tódolos factores apuntados debeu provocar que no 1928 o DRAG deixase de se publicar definitivamente.

1.4. *A recepción pública do DRAG*

Parece lóxico pensar que o restrinxido ámbito galeguista de primeiros de século se amosase especialmente receptivo e xeneroso en gabanzas coa idea e resultado do DRAG, naquel panorama cativo de recuperación da lingua e cultura galegas. O resto da sociedade coidamos que había ser indiferente (cando non hostil) cun traballo desta índole.

Unha das primeiras valoracións do diccionario, cando aínda non é máis ca un proxecto, faina a *Revista Gallega* (1906: 1) de Galo Salinas nestes termos:

Con tan copioso arsenal [refírese ás doazóns de Leiras, Murguía e outros académicos e ó diccionario de Pintos] y con los trabajos que tiene en preparación

¹⁰ Hai que engadir que nos anos vinte Cotarelo Valledor está a traballar nun diccionario de autoridades (Santamarina 1974: 91) e contra finais desta década Eladio Rodríguez ten a súa obra preparada para o prelo.

la Academia, puede asegurarse que el diccionario gallego que se publicará será por su forma é índole el más completo de España.¹¹

Xa publicados algúns cadernos *A Nosa Terra* (1916: 2) acolle así o traballo :

Caladamente, con pacencia e método ten feito a Real Academia Gallega no discurso de cinco anos, unha labor que non gabaremos d'abondo.

E máis abaixo:

Fixo [a RAG] por fin, un dizionario rematado con escrúpalo e xeito que encerra moitos millares de voces gallegas, de ditos, refráns, cantigas e sentenzas. N'ese tesouro, que axuntaron non Xan nin Pedro, sinón toda Galicia pol-as más dos seus mais sesudos homes de letras, temos o material pra reconstruir a nosa fala.

Tamén a RAG (por razóns que é doado comprender) recolle no seu *Boletín* diversos testemuños de recoñecemento cara á obra que ten en proceso de publicación (véxase por exemplo *BRAG* 1912: 54, 1913: 92 ou 1919: 312).

Pero non todo son parabéns. Ó DRAG vanlle chegar críticas dende o sector nacionalista do galeguismo, sendo unha das primeiras a que indirectamente lle dirixe A. Vilar Ponte nunha conferencia dictada en 1920 (reproducida nas páxinas da *Nosa Terra* o 25-V-1920) e na que se censura o carácter arcaizante da obra (citamos por Monteagudo 1999: 380):

Os galegos que mais galegos parecen -académicos, eruditos, arqueólogos- adícanse ó estudo das cousas vellas da nosa Terra com'as d'un país finado, morto, cuia personalidade solagouse no castelanismo estéril. Si fan un diccionario danlle xeito de panteón da nosa lingua.

Máis acedas e directas son as críticas que contra a Academia en xeral e o DRAG en particular aparecen anonimamente en *A Nosa Terra* durante 1924 e 1925¹². Das dirixidas contra o diccionario hainas que se refiren ó desleixo na edición do texto (*A Nosa Terra* 1925a: 2), o que provoca a presenza de numerosas grallas, e tamén ó repertorio léxico da obra, que por unha

¹¹ Téñase en conta que a *Revista Gallega* está dirixida polo que daquela era bibliotecario da RAG e que os membros do equipo de redacción son académicos numerarios.

¹² Anos coincidentes coa presidencia de F. Ponte y Blanco, de quen a intelectualidade galeguista non era simpatizante (Monteagudo 1999: 381).

banda se considera incompleto (*A Nosa Terra* 1925b: 12) e por outra discriminatorio con certas formas “popularizantes” (*A Nosa Terra* 1924: 8):

Notamos noustante unha omisión imperdonable, a da contracción da proposición e artículo *ca* (con *la*) e a da conxusición [sic] comparativa *ca* (que).

Outro tipo de queixa emitida dende o voceiro nacionalista refírese á lentitude coa que se están a publica-los cadernos (*A Nosa Terra* 1924: 8, 1925b: 12, 1926: 12).

Por último, non podemos pechar este apartado sen nos referir á acollida do DRAG no ámbito académico. A única persoa que se ocupou del da que temos noticia foi W. Meyer Lübke, que no número nove (1921) da revista *Mitteilungen des deutsch-sudamerikanischen und iberischen Instituts* (Regueira Fernández 1996: 23) lle dedica á obra unha recensión crítica. Lamentablemente non demos localizado este texto.

2. *As autoridades no DRAG*

2.1. *Introducción*

Indicabamos máis arriba que entre os nosos primeiros dicionarios temos no de M. Valladares un precedente no aproveitamento de textos (literarios) cunha finalidade referendaria. Sen embargo, o anecdótico deste recurso non nos permite considerar esta obra un dicionario de autoridades en sentido pleno. Esta etiqueta reservámola para a obra que nos ocupa, para o *Diccionario gallego-castellano* da RAG, que imita neste aspecto ó primeiro dicionario da RAE. Entre un e outro observamos no tema das autoridades diferencias xerais que explicamos a continuación.

En primeiro lugar, á hora de configura-lo abano de textos autorizados, os autores do DRAG atoparon uns problemas que non tiveron os seus homólogos españois, motivados polas especiais vicisitudes que afectaron á lingua galega. Por unha parte, a inevitable carencia de testemuños escritos pertencentes á Idade Moderna; por outra, a dificultade de acceso a certas obras (textos antigos inéditos espallados pola xeografía española ou outros máis recentes publicados en xornais); e tamén, problema que consideramos de grande importancia, o feito de ter o groso da escrita galega non medieval unha

proximidade temporal e persoal extrema cos responsables do DRAG¹³. Isto provoca a excesiva ponderación dalgúns autores, convertidos en modelo de lingua por un recoñecemento literario que había esvaecerse co paso dos anos, e tamén a inclusión ou exclusión doutros literatos¹⁴ segundo a súa relación persoal con algúns académicos (especialmente Murguía, como veremos)¹⁵.

Conta emporiso o DRAG cun tipo de autoridade desaproveitado no dicionario da Academia Española; referímonos ós textos pertencentes á literatura popular de transmisión oral (coplas e romances, fundamentalmente). A explicación disto tal vez se atope na valoración e interese que por este tipo de obra esperta no XIX o romanticismo, provocando que no último cuarto de século varios eruditos peninsulares (tamén galegos) se dediquen a estudiala e divulgala¹⁶. A nova consideración da literatura popular, que evidentemente non tiñan os primeiros membros da RAE, posiblemente influíse á hora de decidir incluila nun dicionario autorizando vocábulos. Podemos interpretar tamén que no caso do galego, á altura histórica de primeiros do séc. XX, se acudía ó material popular como complemento dunha literatura culta escrita non demasiado abundante; renunciar á produción popular supoñería renunciar a unha parte considerable do patrimonio literario galego, o que non ocorría co castelán do séc. XVIII.

Resulta tamén rechamante a distinta extensión concedida por un e outro dicionario ós textos autorizadores. Mentres o DRAE non soe pasar dos catro versos para a poesía e das tres ou catro liñas para a prosa, o DRAG pode chegar, respectivamente, ós vintedous versos (40.3)¹⁷ ou ás vinteseis liñas (150.2). Esta disimilitude se cadra vén motivada por pretenderen os dicionarios diferentes finalidades. Mentres o primeiro utiliza a autoridade para avala-lo significado dunha palabra e para exemplifica-la súa maneira de uso (fin pragmático), no DRAG tal vez se busca tamén divulga-la literatura galega

¹³ Pensemos que da nómina de sesenta autoridades literarias non medievais que figuran no DRAG (non incluímo-los dous autores anónimos) dezasete están vivas cando se publica o primeiro caderno (1913); esta cifra aumenta considerablemente (vintecinco persoas) se nos referimos ó ano en que comezan os traballos preparatorios (1906). Por outra banda algunhas destas autoridades son académicos involucrados na elaboración do DRAG.

¹⁴ Os textos autorizadores non medievais do DRAG son fundamentalmente literarios.

¹⁵ A Académie Française, na mesma situación cá RAG no tocante á contemporaneidade e proximidade de moitos autores, decidira finalmente non incluír autoridades no seu *Dictionnaire* (1694). Lázaro Carreter (1972: 43) interpreta, sen embargo, esta decisión como un subterfuxio para evitar un esforzo adicional.

¹⁶ Fixérono en Galicia persoas como Saco y Arce que cría que era “el mejor medio de conocer el carácter y la índole de un pueblo” (Saco y Arce 1987: 33) ou xa no ámbito da RAG Pérez Ballesteros ou Murguía. Tamén recollían literatura popular, seguindo o consello da Academia, as persoas que enviaban os cadernos con léxico dende distintas partes de Galicia.

¹⁷ A primeira cifra fai referencia ó número de páxina do DRAG e a segunda á columna.

medieval e contemporánea, dirixíndose a un lector que ademais de se informar poida deleitarse coa lectura dos textos ofrecidos (fin divulgativo); posiblemente, ó editar abundante prosa notarial da Idade Media onde reis, bispos e nobres se expresan en galego, tamén se buscasse prestixia-la lingua a nivel social.

Como se pode supoñer son de diverso tipo os textos empregados no DRAG para autorizar. Dende unha inscrición sepulcral ata un discurso, pasando por documentos notariais, poesía medieval e contemporánea, refráns, adiviñas, un diálogo teatral... parece que todo vale á hora de referendar unha palabra ou unha determinada acepción. Para facermos máis doado o estudio dos distintos textos recorreremos á seguinte clasificación: en primeiro lugar distinguiremo-las fontes que reproducen ou recollen o galego oral das fontes escritas. Nas primeiras, á súa vez, falaremos dos repertorios lexicográficos por unha banda e pola outra da literatura de transmisión oral. Nas fontes escritas artellaremos tamén dous grupos: o das fontes literarias (literatura de autor, de transmisión escrita) e o das fontes non literarias (onde ten cabida a prosa notarial, diversas inscricións, algún discurso, etc.).

Antes de seguir adiante, debemos advertir que o DRAG é unha obra que, por circunstancias xa vistas, quedou interrompida na súa publicación. Haberá que ter presente que o noso estudio se cingue ás autoridades aparecidas nos cadernos publicados e polo tanto toda conclusión deberá ser tomada con cautela.

2.2. *Fontes orais: Repertorios lexicográficos*

Entre as fontes lexicográficas que utilizan os académicos para fornecerlo corpus do DRAG a máis socorrida é a das *Papeletas de un diccionario gallego*, recompiladas no séc. XVIII polo P. Sobreira. Deste xeito, o nome do frade bieito vai aparecer constantemente nas páxinas do diccionario, aínda que noutras moitas ocasións se omite deliberadamente a orixe das definicións (Pensado 1979: XIV), práctica que debeu afectar tamén ás outras autoridades.

Cabe supoñer polo tanto, que boa parte do DRAG esta constituída polas *Papeletas* de Sobreira, aínda que non se aproveitasen exhaustivamente as da letra A, e as do B non fosen utilizadas, tal vez porque non se chegaron a copiar do manuscrito orixinal (Pensado 1979: XIV).

Sen embargo, e como curiosidade apuntaremos que non sempre se acepta o maxisterio do frade; na voz ABANAR dise que equivale a “ABANICAR, verbo castellano y no usado en Galicia, por mas que el P. Sobreira lo recoge en su Diccionario” (9.2). Nisto debeu influí-lo feito de que o ABANO (e non o ABANICO) viñese referendado por Sarmiento nas súas coplas (10.1-2).

Do P. Sobreira, a través do material lingüístico recollido e doado á RAG por Murguía¹⁸, tamén se aproveita a correspondencia (91.1, 103.2, 106.1, 108.3, 283.1-2, 299.1-2 e 429.2). Parece ser que se fixo de xeito pouco rigoroso e en moitas ocasións non se consignou a fonte (Pensado 1985: 12); mesmo se chega a atribuír a Sarmiento parte deste material (véxase a entrada BUGALLON) (Pensado 1983: 24).

Ó longo do diccionario tamén se consigna o nome doutros lexicógrafos, que aparecen timidamente na letra A e con máis frecuencia nas letras B e C, cando xa non se conta coa autoridade do P. Sobreira. Entre eles figuran os tres dicionaristas decimonónicos¹⁹: Rodríguez (AJEITOS, ALBITORNO, BALDREU...), Cuveiro (ADENARIA, AFIADEIRA, ATOAR...) e de maneira destacada Valladares (ABABARO, ADALA,...). A preferencia por este último autor é explicable polo propio tamaño da súa obra (da que se puido tirar un meirande rendimento), aínda que algo quizais tivese que ver a mala consideración que os outros dous dicionarios lle merecían a Murguía no ano 1880:

El bibliotecario de la Universidad de Santiago, Sr. Rodríguez, dejó a su muerte un pequeño *Vocabulario*, formado en breve tiempo, y tal vez como le conocemos, defectuoso bajo todos los conceptos. A pesar de esto lo publicó con poco acierto y menos caridad una revista de La Coruña. Le es inferior, si cabe, el *Diccionario* que hace pocos años dio a la imprenta en Barcelona el Sr. D. Juan Cuveiro (citamos por Pensado 1976: 363).

Tamén dende o principio aparecen algunha que outra vez os nomes de Payzal (ADRO, ALCOBA...) e Pintos (ADOITO, AFORADO,DA...), de quen a Academia conseguira os traballos manuscritos en 1906. Só máis adiante atoparemos autorizando a Leiras Pulpeiro (dende o caderno 17), Pondal (dende o 22), Murguía (dende o 24) e Marcial de la Iglesia (unha única vez, no caderno 25), aínda que podemos sospeitar que xa se utilizara o seu material con anterioridade. ¿Por que de tódalas persoas que doaron léxico para a elaboración do DRAG (fose recollido ou non ad hoc) só estas catro se converten, discriminatoriamente, en autorizadas? Non o sabemos con certeza, pero se atendemos ó ano en que se publican os cadernos (o 17 en 1922, o 22 en 1924, o 24 en 1925 e o 25 en 1926) comprobaremos que todas elas xa están mortas. É a

¹⁸ Supoñemos que a través do seu material tamén se cita a *Relación de causas de la Inquisición de Santiago* (212.2), a Vicetto (363.1) ou ó historiador Huerta (363.2).

¹⁹ Non todo o repertorio destes autores provén do galego falado, xa que os tres acudiron a fontes escritas para amplía-lo número de entradas; sen embargo pareceunos conveniente incluílos neste apartado.

única diferenca que atopamos cun Carré, cun LUGRÍS ou cun Tobío, que non acadan a categoría de autorizadores para o léxico que recadaran.

Para rematar diremos que algunhas definicións se complementan con información lingüística ou de tipo enciclopédico proveniente de autores como Cornide (AGUAMAR, AGULLA, ANCHOA...), López Seoane (AGUADANA, CANAVES...) ou Sarmiento (AMEIXA, BILLARDA, CAMARIÑAS...).

2.3. Fontes orais: literatura de transmisión oral

Máis arriba, ó comparármolos dicionarios de autoridades da RAG e da RAE, sinalabamos como exclusividade do primeiro o aproveitamento de textos literarios populares cunha finalidade referendadora; recorriamos á impronta do romanticismo para explica-lo interese que esperta este tipo de composicións en Galicia e noutros lugares, e de aí o seu aproveitamento para a extracción de material lingüístico; tamén nos referiamos a un posible déficit na literatura culta que obrigaba a botar man da produción popular. Debemos ter presente ademais os precedentes de Valladares e do P. Sobreira (que recollera coplas e refráns para xustificar nomenclatura botánica galega), a doutrina do P. Sarmiento ou o especial interese que académicos como Murguía ou Pérez Ballesteros sentían cara a esta literatura.

Produción culta e popular, aínda compartindo a mesma condición autorizadora, aparecen graficamente distinguidas nas páxinas do DRAG: no primeiro caso a palabra inicial de verso escríbese con letra minúscula e no segundo con maiúscula.

O tipo de composicións populares utilizadas é variado, destacando entre elas a copla, que chega a autorizar en 381 ocasións²⁰. Con menor frecuencia atopamos romances (16 veces), refráns (12 veces) e testemuñalmente unha muiñeira (216.1), un cantar de nadal (292.1) e unha adiviña (79.3). Baixo o epígrafe “popular” (15 casos) recóllense xogos infantís, un adaxio e algún outro tipo de composición.

Na nosa pescuda non sempre demos coas fontes bibliográficas das que se tiraron os textos²¹. Utilizouse material publicado na sección “De folk-lore” do BRAG dende 1910, e tamén o *Cancionero popular gallego* (1886) de Pérez Ballesteros. O resto quizais se obtivese do material inédito acumulado na Academia ou dos envíos que dende diversas partes de Galicia fixeran as persoas que recollían léxico para o DRAG; non o sabemos. En consonancia coa

²⁰ Aínda que tentamos ser coidadosos no cómputo somos conscientes de que algunhas cifras poden non ser exactas.

²¹ Dos 381 cantares só buscámo-los 25 primeiros.

finalidade divulgativa que apuntabamos arriba, tal vez interesase publicar material que se atopaba inédito.

2.4. *Fontes escritas: fontes literarias*

Para abordar este apartado decidimos organizalo en dous grupos, o dos autores medievais e o dos non medievais. Esta estruturación parécenos máis axeitada ca outra que distinga autores modernos e contemporáneos, que ademais de pouco rendible (só hai catro autores pertencentes á Idade Moderna), quizais se afastase da percepción que puidesen te-los académicos a primeiros do século XX.

2.4.1. *Literatura medieval*

Aproveitáronse textos procedentes de catro fontes poéticas e unha prosística; estamos a falar do *Cancioneiro da Vaticana*, do *Cancioneiro da Ajuda*, das *Cantigas de Santa María*, do *Cancionero de Baena* e da *Crónica Trojana*, que foron utilizados en distinta proporción.

Para o *Cancioneiro da Vaticana* seguiu-se a edición crítica que en 1878 fixera Théophile Braga, preferíndoa á paleográfica de E. Monaci (1875), seguramente por facilidade de acceso e tamén pola boa relación que o filólogo portugués mantiña coa RAG; sen embargo, segundo parece, a escolla non foi moi atinada:

sobre a edição de Monaci, movido por um compreensível entusiasmo patriótico que se reflecte no prólogo, mas sem a necessária preparação técnica e sem as indispensáveis precauções científicas, Théophile Braga, preparou e editou três anos depois, em Lisboa, a sua malograda «edição crítica» (Cintra 1973: XVIII).

Seleccionáronse do repertorio trinta e tres trobadores medievais²² atendendo coidadosamente á súa orixe. Os académicos, polo tanto, non converteron en autoridade lingüística calquera autor da escola trobadoresca galego-portuguesa, senón só os orixinarios de Galicia, ou só os que eles pensaron que cumprían este requisito. Pero, ¿como xebra-los trobadores galegos dos

²² Trinta e catro se consideramos, como Th. Braga, que Ruy Fernadis e Ruy Fernández, Clérigo, son persoas distintas.

portugueses? Fano seguindo a autoridade de Murguía, quen no seu traballo *Los trovadores gallegos* (1905) se ocupara da cuestión²³.

Da nómina ofrecida por Murguía, que “no se dá, ni como completa, ni por del todo exacta” (Murguía 1905: 45), aproveitáronse trinta e un autores (véxase ANEXO I), ós que se engaden os nomes de Nuno Treez e Nuno Fernández Torneol²⁴. Supoñemos que o académico que coidadosamente selecciona os textos (¿foi o propio Murguía?) non anota nun primeiro momento os autores, identificando as cantigas ben polo seu número, ben pola páxina que ocupan na edición do cancionero. Máis tarde debeuse crer conveniente que no DRAG figurasen os nomes dos trovadores medievais (en consonancia coa finalidade divulgativa que suxeríamos arriba) e outro académico encárgase do traballo; emporiso, ó facelo tal vez apresuradamente, comete abondosos erros na atribución do autor ós textos. O resultado é que, entre outras alteracións, no DRAG vai figurar erroneamente o nome de cinco trovadores desestimados pola primeira man, dos cales catro non están autorizados por Murguía²⁵.

Parécenos oportuno sinalar que non tódolos autores medievais aparecen coa mesma frecuencia no dicionario. Tres deles destacan claramente sobre os demais: Johan Ayras (autoridade o 16.5% dos casos), Pero da Ponte (o 12%) e Ayras Núñez (o 12%); en menor medida Gómez Charriño (o 8%). Aínda que nisto seguramente algo tivo que ver o número de textos dispoñibles de cada trobador (Johan Ayras e Pero da Ponte son os máis prolíficos entre os de orixe galega no *Cancioneiro da Vaticana*), máis debeu pesa-la consideración que se tiña deles como poetas de mérito. Johan Ayras é “tan gran poeta, que dificilmente en su tiempo se podría poner otro á su lado” (Murguía 1905: 39); Ayras Núñez e Charriño tamén son “de los primeros poetas de su tiempo” (Murguía 1976: 183).

²³ Murguía, á súa vez, segue a autoridade de A. López Ferreiro, que estudia os posibles trovadores composteláns no volume quinto (1902) da monumental *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*; aproveita tamén as súas propias esculcas atendendo a elementos contidos nas cantigas (topónimos, referencias a personaxes ou sucesos históricos...). Non se vale, sen embargo, das achegas que C. Michaëlis inclúe na súa edición do *Cancioneiro da Ajuda* (1904) descoñecida por Murguía en 1905 debido á súa recente publicación.

²⁴ É doado supoñerlle unha orixe galega a estes trovadores. En tódalas cantigas de Nuno Treez se menciona a ermida de San Clemente, localizable preto de Pontevedra ou tamén en Narón (Couceiro 1993: 484). Nuno Fernández Torneol tamén se presupón galego por estar na corte de Castela (“hindo de Valedolide pera Toledo”), aínda que aquí entra en xogo que Carolina Michaëlis, xa consultada polos académicos cando se buscan as autoridades, identificase este autor co anterior (Couceiro 1993: 484).

²⁵ Son López de Bayán, Airas Pérez Buiturón, Esteban da Guarda e Gonzalo Eanes.

Moito menor rendemento se tirou do *Cancioneiro da Ajuda*, na edición de C. Michaëlis de Vasconcellos, que aparece nas páxinas do DRAG testemuñalmente: usaron oito cantigas pertencentes a cinco autores distintos, dos que dous non se recolleran do *Cancioneiro da Vaticana*²⁶. Con todo, só catro das cantigas se atopan realmente neste cancionero, xa que as outras catro son do grupo que a filóloga alemana extraera do Cancioneiro Colocci-Brancuti para encher supostas lagoas. ¿Fíxose a elección destes textos de maneira consciente? Non o sabemos; en caso afirmativo, a intención sería a de dar cabida no DRAG ó terceiro cancionero galego-portugués coñecido na época, do que tal vez non tiñan a edición na Academia²⁷.

De especial interese resultan as modificacións ortográficas que premeditadamente se levaron a cabo sobre os textos das cantigas ó inserilos no DRAG. Referímonos ós cambios asistemáticos dos dígrafos <lh> por *ll* e <nh> por *ñ* (que representan, respectivamente, os fonemas lateral e nasal palatais) e tamén ó da grafía <m> por *n* cando aparece en posición implosiva ó final de palabra. Podemos ver exemplos disto en *maravillou* (324.2), *tallada* (241.1), *estorniño* (271.2), *soño* (351.1) *ben* (267.1) ou *coraçon* (73.1). ¿Por que veñen motivados estes cambios? Posiblemente para facer ve-la paternidade galega destas composicións a persoas familiarizadas no manexo de documentos antigos. Martínez Salazar (1903: 809) advertira que a presenza constante de *m* final é característica dos escritos portugueses e que dende o século XIII (non especifica a qué altura) o *ll* e o *ñ* xa só se atopan nos textos galegos.

Outra alteración ortográfica significativa que advertimos, allea neste caso á vontade dos académicos, é a eliminación do til de nasalidade, que faltaba nos tipos das imprentas Ferrer e Roel. Cando tiña valor consonántico e representaba o arquifonema nasal en posición implosiva (<nõ houerõ>, <tãbẽ> era doado corrixi-la carencia: *non houberon* (359.3), *tanben* (63.2). O problema xorde cando o til de nasalidade representa a resonancia vocálica producida trala caída do *-n-* intervocálico; neste caso recórrase ó til agudo *-húa* (285.3), *máao* (361.2)-, ó circunflexo *-mão* (305.2), *xevrões* (396.1)- e preferentemente a deixa-la palabra sen ningún tipo de marca: *arçoes* (241.1), *jajuar* (151.2).

Resulta salientable tamén a ocasional castellanización a que se ven sometidos os nomes dalgúns trobadores; así, Ayras Núñez, Johan de Cangas ou Charinho convértense respectivamente en Ayras Núñez, Juan de Cangas e

²⁶ Payo Suárez de Tabeirós e Osoiro Eannes, tamén recoñecidos por Murguía como galegos.

²⁷ A única edición dispoñible a primeiros de século era a paleográfica de E. Molteni (1880), incompleta, editada como as de E. Monaci e C. Michaëlis en Halle.

Charino. Este feito ten a súa orixe na práctica de A. López Ferreiro herdada acriticamente por Murguía²⁸.

No referente ás *Cantigas de Santa María* só se aproveitou un texto (a cantiga número dez, de loor), que extraeron do traballo *Literatura Gallega* de Carré Aldao (p. 185.1 do dicionario). Este é o único caso en que un membro non galego da escola trobadoresca galego-portuguesa se emprega como autoridade no DRAG²⁹. Debemos atender, non obstante, á entrada que autoriza para comprendermos que a presenza de Afonso X no dicionario non é fortuíta. En efecto, os académicos recorreron ó peso simbólico do monarca castelán para que, xunto coa *Crónica Troyana*, Sarmiento, Pastor Díaz ou Pintos, aboase a polémica forma *ao* para representa-la contracción da preposición *a* e mailo artigo masculino *o*. ¿Podemos concluír entón que, agás un caso excepcional, se desbota este rendible repertorio léxico medieval *por_ser*, en suma, responsabilidade dun autor non galego? Non nos atrevemos a dar unha resposta afirmativa, especialmente tratándose como se trata de “tan curioso monumento de nuestra literatura medieval” (Murguía 1976: 183). E aínda que na Academia non había exemplar das *Cantigas de Santa María* cando se están a busca-las autoridades (ata o ano 1925 non mercan o exemplar da única edición dispoñible, a da RAE de 1889 -BRAG 1925: 94-) parece que tampouco houbo intención de conseguilo.

Sorpréndenos o aproveitamento que se fixo do *Cancionero de Baena* na extracción de textos autorizadores. En primeiro lugar, polo tipo de galego que neles aparece (polo seu carácter híbrido non semella o máis adecuado para coverter en modelo)³⁰; en segundo lugar, por lle dar exclusividade autorizadora a Alfonso Alvarez de Villasandino (quince veces no DRAG), sendo como era de orixe burgalesa; e finalmente, por non lle concede-la condición de autoridade a Macías o Namorado (de orixe galega e mitificado no século XIX para avala-lo rexionalismo cultural) habendo numerosas ocasións para facelo; mesmo a palabra *CATIVO*, que pecha o último caderno publicado, é autorizada por Villasandino, cando perfectamente se podía referendar co coñecido texto de Macías “Cativo da miña trystura”.

En canto á prosa literaria medieval parece lóxico que se utilizase a edición da *Crónica Troyana* que no ano 1900 editara Martínez Salazar en dous

²⁸ Non o fai A. de la Iglesia, que co *Idioma Gallego* se converte no primeiro divulgador da lírica medieval galego-portuguesa no noso país.

²⁹ Aínda que na Academia son conscientes de que as *Cantigas* son un traballo colectivo no que interveñen galegos (Murguía 1976: 183), precisamente esta composición pode considerarse da autoría de Afonso X por estar escrita en primeira persoa.

³⁰ Os propios académicos fan correccións léxicas: *donas* (347.2) no canto de <doñas> e *panos* (349.2) por <paños>.

volumes. Por se conxugaren importantes factores (pensemos na singularidade e magnitude do texto no conxunto da prosa galega medieval e ademais en ser a súa edición obra dun home de relevo da RAG) a *Crónica Troyana* acadou con diferenza, quizais un tanto esaxeradamente, o protagonismo entre tódolos textos autorizadores no DRAG: chegou a referendar palabras nun total de 834 ocasións.

2.4.2 *Literatura non medieval*

Incluíuse no DRAG unha nómina bastante ampla de literatos, que podemos agrupar baixo a etiqueta de autores non medievais: un total de sesenta e dúas persoas (véxase o ANEXO II), das que dúas son anónimas (os autores dos romances *Un labrador que foi sargento...* -de primeiros do XIX- e *Ruada* -probablemente da segunda metade do mesmo século-) e só catro pertencen Idade Moderna (J. A. Torrado, o cura de Fruíme, o P. Feijoo e o P. Sarmiento). Quizais canda unha vontade divulgativa, o elevado número de autores recollidos no DRAG responde a un fin propagandístico do movemento reionalista promovido dende a Academia.

Debemos apuntar, emporiso, que non se tirou o mesmo rendemento de tódolos autores: mentres uns aparecen ocasionalmente, outros podémoslos atopar con maior ou menor frecuencia nas páxinas do dicionario. Este desigual tratamento, ou tamén a exclusión consciente dalgúñas persoas, vén provocado por unha serie de factores que detallamos a continuación. Advirtamos primeiro que no enalzamento dalgún dos escritores puideron confluír varios factores distintos.

2.4.2.1. *O recoñecemento literario*

Foi este elemento o que en boa medida condicionou a meirande presenza dalgúns autores, que aparecen seguindo unha coidada organización xeométrica. Así, podemos comprobar como Rosalía de Castro se converte na figura literaria non medieval que máis veces aparece no DRAG (o 14.8% dos casos), aínda cando o seu galego, popularizante e permisivo no uso de castelanismos (Lorenzo 1985: 28), quizais se afasta do ideal de lingua propugnado na RAG³¹. Con menor frecuencia aparecen Curros (o 7.9%), Pondal (o 7.2%), e F. Añón (o 6.8%). B. Losada, que representa o 5.6% dos casos, tal vez se beneficiase dunha sobrevaloración literaria (que había perder co paso dos anos)

³¹ Algunhas ideas lingüísticas sobre o que se consideraba paradigma de galego pódense ver en Carré Aldao 1911: 91-95; aínda que Carré non representa estrictamente a opinión da Academia, si pode darnos unha visión aproximada das ideas que circulaban entre os académicos en materia de lingua e literatura.

á hora de converte-lo seu galego en modelo de lingua. A presenza de Lamas Carvajal é máis modesta (4%), tal vez debido ó esquecemento social que lle chega trala súa morte (Carré Aldao 1911: 60).

Na ponderación doutros autores (o P. Sarmiento, López Ferreiro, Leiras Pulpeiro ou Pintos) deberon confluír outros factores ademais do literario.

2.4.2.2. *O recoñecemento lingüístico*

Como cabía esperar, a calidade e riqueza de lingua dun autor tamén son elementos decisivos na súa participación como autoridade no DRAG. O P. Sarmiento convértese coas súas coplas na segunda autoridade literaria non medieval (aparece no 13.3% dos casos), tras Rosalía de Castro. Polo mesmo motivo atopamos a un Leiras Pulpeiro o 5% das veces (tamén debeu influír, ademais da súa calidade literaria, a estreita relación que mantivo en vida cos académicos coruñeses)³² ou a un J. M. Pintos no 5.2% das ocasións³³.

¿Podemos pensar que se chegou a excluír algún autor do DRAG, por escribir nun galego deficitario ou incorrente en erros perceptibles para os primeiros homes da Academia? Non o sabemos con certeza, pero sospeitamos que non chegou a suceder, especialmente se confluían outros factores que avalasen ese autor³⁴.

2.4.2.3. *A orixe*

Cando tratámo-los autores medievais viamos como a orixe xeográfica era factor determinante para decidi-la súa inclusión ou non no DRAG; parece lóxico, polo tanto, que nos preguntemos se isto tamén condiciona a selección de autores non medievais. Dos que puidemos constata-lo seu lugar de nacemento³⁵ comprobamos que todos teñen orixe galega agás o controvertido caso (foino durante algún tempo) do P. Sarmiento. Fagamos constar que en 1873 M. Murguía opinaba que Sarmiento “era de origen gallego, y como tal se tenía él mismo, porque haber nacido en el Vierzo, lo consideraba casualidad

³² El mesmo foi elixido académico de número cando nace a RAG, cargo ó que renuncia por motivos de saúde.

³³ *A gaita gallega*, que Pintos publicara en 1853, non debía figurar na biblioteca da Academia por estes anos; sen embargo, crendo necesaria unha presenza destacada deste autor nas páxinas do DRAG, fíxose un aproveitamento intensivo das súas poesías recollidas en antoloxías, preferentemente no *Album de la Caridad*.

³⁴ Isto puido ocorrer con A. García Ferreiro que, aínda utilizando un galego un tanto estrambótico, compuxo, sen embargo, poemas épicos do gusto dos académicos (Carré Aldao 1911: 78-79).

³⁵ Quedan excluídos, obviamente, os dous autores anónimos, e tamén R. Casal, D. A. Fariña, M. Fernández Magariños (os tres no *Album de la Caridad*) e M. Pardo Domínguez, que E. Carré inclúe na sección de autores galegos que non publicaron libro.

debida á un viaxe de sus padres, vecinos de Pontevedra, donde le educaron hasta que entró en el convento de San Martín de Madrid” (citamos por López Peláez 1895: 50). O tema debeu quedar aclarado en 1895, cando A. López Peláez lle dedica un extenso capítulo na súa obra *El gran gallego* (pp. 15-56), que conclúe dicindo:

nosotros [...] adquirimos con nuestro estudio la convicción profunda de que Sarmiento nació en Villafranca; lo que no empece para que le tengamos por gallego, como él á boca llena se decía; no por que hubiera venido allí al mundo *por casualidad*, [...] sino por el origen, entre otras razones (López Peláez 1895: 50-51).

Agora cabe preguntarnos se algún autor de orixe non galega foi privado de aparecer como autoridade lingüística no DRAG. Podemos dar unha resposta afirmativa ó comprobar que non se aproveitou ningún texto da sección “Poesías de algunos escritores no gallegos que cultivan nuestro idioma” da antoloxía de Carré, sobre todo se pensamos que nela figuran persoas como F. Alvarez Nóvoa (un dos mellores prosistas decimonónicos), J. Leite de Vasconcellos (filólogo e erudito portugués indiscutible) ou A. Martínez Salazar (un dos homes con máis peso na RAG)³⁶. Non esquezamos que non se está a cuestionar a calidade literaria destes autores, senón a conveniencia de consideralos autoridades lingüísticas.

2.4.2.4. *A relación persoal cos membros da RAG*

Apuntabamos máis arriba que a relación persoal dalgúns literatos cos membros da Academia (especialmente Murguía) podía condiciona-la súa inclusión ou exclusión do DRAG. Sen dúbida isto foi o que aconteceu cos irmáns de la Iglesia, figuras destacadas no rexurdir literario e cultural do séc. XIX, ademais de seren os autores máis prolíficos do *Album de la Caridad*: está claro que foron vetados pola Academia. Isto podémolo verificar co testemuño de Carballo Calero (1981: 140):

O seu carácter vivo e autoritario [refírese a Murguía] indispúxo mesmo con correlixonarios sinceros que tiñan sido os seus amigos. Tal ocorreu con don Francisco María de la Iglesia.

³⁶ De tódalas maneiras, Martínez Salazar viu compensada a súa exclusión do DRAG como autor literario pola súa constante mención como editor de textos antigos.

As desavinzas deberon ser grandes entre eles cando, xa pasados máis de quince anos do falecemento do poeta, Murguía aínda lle garda resentimento.

Outro tanto debeu ocorrer con A. Brañas, ubicado ideoloxicamente nun rexionalismo de corte tradicionalista fronte ó liberal e progresista de Murguía. Parece que houbo algún desacordo entre eles (González Beramendi 1974: 49), e o resultado foi o esperable: Brañas tampouco aparece no DRAG, aínda habendo textos seus dispoñibles (na *Literatura Gallega* de Carré).

Tamén mantivo Murguía unha relación tirante con B. Vicetto³⁷, pero finalmente parece que superaron as diferencias. Este autor figura dúas veces no DRAG (159.1 e 179.2), aínda sendo cativa a súa produción literaria galega.

Cando non era Murguía o académico afectado nunha mala relación con algún escritor, non se actuou tan tallantemente; H. Pérez Placer, que autoriza cun fragmento do relato “A Lira de Bregoam” [sic] na p. 80.1, ridiculiza nese mesmo texto a E. Pondal dun modo groseiro.

Sen embargo, unha boa relación coa Academia podía resultar beneficiosa para un escritor. Isto debeu ocorrer con F. Herrera Garrido quen, aínda sendo autora novel, autoriza nunha ocasión (179.1) cunha obra publicada en 1913³⁸.

2.4.2.5. *O prestixio*

A relevancia (fose de tipo intelectual, político ou artístico) acadada por algúns autores fóra do ámbito galego contribuíu tamén á súa inclusión no DRAG, aínda cando a súa produción en lingua galega fose insignificante. Nisto vémo-la pretensión de proporcionar á lingua e cultura galegas un prestixio que xustificase en certa medida a súa reivindicación polo movemento rexionalista.

Este factor explica a inclusión do P. Feijoo (88.1 e 367.2), aínda correndo o risco de que o texto que se lle atribuíu non fose realmente seu (Carré Aldao 1911: 167)³⁹.

Na mesma situación atopamos a Nicomedes Pastor Díaz, do que se emprega a *Alborada* (único texto coñecido do autor naquel tempo) en sete ocasións. O galego utilizado na composición non era moi depurado e os aca-

³⁷ Pódese consultar a este respecto o capítulo que lle dedica Murguía en *Los Precursores* (pp. 229-257).

³⁸ O resto das obras literarias seleccionadas proveñen de edicións anteriores a 1912.

³⁹ Hoxe sabemos que foi o seu irmán Anselmo Feijoo (1679-1740) o responsable da composición.

démicos víronse na obriga de facer correccións léxicas (como *Reposen* no canto de <*Reposen*> -78.2- ou *seo* por <*seno*> -100.3-).

O prestixio como eruditos dun P. Sarmiento ou dun A. López Ferreiro debeu pesar hora de decidir que a súa presenza fose destacada no DRAG (o 13.3% e o 6.9.% das veces, respectivamente), especialmente no caso do segundo autor⁴⁰.

2.4.2.6. O xénero cultivado

Os membros da Academia, herdeiros do rexionalismo cultural decimonónico, seguen a entende-lo movemento de recuperación da literatura galega como un fenómeno fundamentalmente poético (o que tal vez estea relacionado coas teorías políticas autonomistas que falaban dunha predisposición lírica inherente ó ser galego, proveniente do substrato racial xermánico). E aínda que o Rexurdimento literario galego foi nun inicio maioritariamente poético, o caso que dende a última década do séc. XIX se producira un intento loable por crear unha prosa galega (Carballo Calero 1981: 454). Sen embargo no DRAG semella que se refugan os textos prosísticos contemporáneos para avala-las entradas léxicas: de 1055 textos literarios non medievais 978 son poéticos, 76 prosísticos e só un teatral (da obra *Esclavitú* de Lugo Freire). Pero ademais ocorre que deses 76 textos prosísticos, 73 son da autoría de López Ferreiro, que como viamos se beneficiaba do seu prestixio de erudito para destacar como autoridade.

A clara preferencia pola produción poética provoca que algúns narradores galegos queden fóra do dicionario, como pode se-lo caso de Xan de Masma, A. Ribalta ou J. Rodríguez López; outros como H. Pérez Placer só figuran nunha única ocasión.

2.5. Fontes escritas: fontes non literarias

Neste apartado temos que nos referir, sen dúbida, ó protagonismo que a prosa notarial da Idade Media acada na autorización de entradas léxicas. A explicación disto cremos que non só se atopa na carencia dun tipo alternativo de textos, como poden se-la prosa científica, a prosa ensaística ou a tradución, senón tamén no especial interese que espertaba aquel material en académicos como Murguía, Martínez Salazar ou o propio bibliotecario da RAG e redactor do dicionario, César Vaamonde. O coñecemento dos textos antigos era fundamental para a interpretación do pasado histórico (axioma herdado

⁴⁰ López Ferreiro, ó escribir textos prosísticos, non estaba chamado a ser unha autoridade do DRAG, como veremos abaixo.

do positivismo), e de aí que tamén se mostrase atención por inscricións en sepulcros ou igrexas, ou mesmo por textos gravados en obxectos de ourivería, que sen reparo ningún se aproveitaron no DRAG para autorizar fórmulas ou expresións.

Proba do interese que este material espertaba nalgúns académicos o acopio bibliográfico efectuado para a extracción dos textos; non só se utilizaron obras que de xeito exclusivo ou maioritario editaban documentos antigos (a revista *Galicia Histórica* e a súa *Colección diplomática*, a *Colección de documentos históricos* do BRAG ou a *Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*)⁴¹, senón tamén outras onde a súa presenza era ocasional ou reducida (o estudo *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes* de César Vaamonde ou o tomo de *Folk-lore gallego* da “Biblioteca de las tradiciones populares españolas”).

Suxeríamos máis arriba que a ampla cabida que ten este material no DRAG tamén podía vir motivada por unha finalidade prestixiadora para o galego: ó se expresaren nesta lingua reis, bispos ou grades señores feudais, quedaba claro que o galego non sempre fora exclusivo de persoas de baixa condición social ou se usase só en situacións coloquiais.

É interesante sinalar como o límite cronolóxico fixado para os textos literarios (non se utilizaron como autoridade os posteriores a 1911 -ano en que comeza a redacción do DRAG-, coa excepción xa referida de F. Herrera Garrido) non coincide co empregado para este tipo de material, que se seguiu a recoller cando xa estaba o DRAG a piques de se concluír: utilízase a *Colección de documentos históricos* do BRAG de 1915, aínda que só parcialmente, e o tamén xa referido Gómez Pérez das Mariñas, do ano 1917.

Para rematar, e como curiosidade, diremos que en dúas ocasións se empregan textos contemporáneos non literarios; referímonos ó prólogo de *Espiñas, follas e frores* de Lamas Carvajal (295.1) e ó discurso de recepción na Academia de Amador Montenegro, lido por J. Barcia Caballero (5.1-2).

3. Conclusión

Despois da análise feita podemos concluír que a escolla das autoridades para o DRAG, en boa proporción responsabilidade de M. Murguía, non sempre se fixo respondendo a criterios lingüísticos; non foi aproveitado, ademais, de maneira exhaustiva o repertorio léxico que estas ofrecían.

⁴¹ Advertímo-la ausencia da revista *Galicia Diplomática* do santiagués B. Barreiro (primeira publicación desta índole en Galicia), seguramente por non a teren nos fondos da Academia.

Todo isto posiblemente teña que ver coa propia concepción do dicionario, que non nace pretendéndose obra rigorosamente científica. Nin a formación das persoas que traballaron nel nin o tempo e medios dos que se dispuxo nos parecen os máis axeitados para acadar este fin.

Na xénese do DRAG había a encomenda de satisfacer unha demanda histórica do galeguismo, que a cada paso se facía máis urxente. Precisábase un repertorio lexicográfico o máis completo posible, que dese unha visión detallada do material léxico dispoñible para levar a cabo a rexeneración literaria e cultural galega.

O DRAG estaba chamado a se converter nun símbolo, na obra que pechase unha etapa da nosa historia cultural; lamentablemente, o malogro do proxecto provocou que non fose así.

Tódalas deficiencias que poida presentar o dicionario, dalgún xeito quedan compensadas se atendemos tanto ó esforzo e abnegación cos que se fixo, como ás adversidades ás que tiveron que se enfrontar os seus autores.

ANEXOS

ANEXO I. *Autores presentes no DRAG*

1. *Autores medievais*

Procedentes do *Cancioneiro da Vaticana*⁴²:

*Afonso Lopes de Bayan (ou López de Bayan): 2 veces.	Juan Lobeira: 1 vez.
Aíras Núñez (ou Ayras Nuñez, ou Ayras Nunes): 21 veces.	Juan López de Ulloa: 1 vez.
*Aíras Pérez Buituron: 1 vez.	Juan Romeo: 1 vez.
Alfonso de Cotón (ou Alfonso Eans de Cotón, ou Afonso de Cotón): 5 veces.	Lopo Lias (ou Lope Lias): 12 veces.
Álvaro Gómez: 1 vez.	Martín Códax: 1 vez.
Bernal de Bonaval: 5 veces.	Martín de Caldas: 2 veces.
*Esteban da Guarda: 1 vez.	Martín Moxa: 8 veces.
Fernán Páez de Talamancos: 2 veces.	Men Rodríguez Tenorio (ou Rodríguez Tenorio): 2 veces.
Fernando Esquíu: 4 veces.	Nuño Treez (ou Nuno Treez): 2 veces.
Gómez García: 2 veces.	Pay da Cana: 1 vez.
*Gonzalo Eanes: 1 vez.	Payo Gómez Charino (ou Gómez Charino, ou Charino): 14 veces.
Juan Ayras (ou Juan Airas, ou Johan Ayras): 29 veces.	*Payo Suárez: 1 vez.
Juan Baveca (ou Joham Babeca, ou Johan Baveca): 5 veces.	Pedro Amigo (ou Pero Amigo): 7 veces.
Juan de Cangas: 1 vez.	Pedro de Armea: 1 vez.
Juan de Guillade (ou Joan de Guillade): 3 veces.	Pero da Ponte (ou Pedro da Ponte): 21 veces.
Juan Fernández de Ardeleiro: 1 vez.	Pero de Ambroa: 1 vez.
	Pero Meogo (ou Pedro Meogo): 6 veces.

⁴² Os autores precedidos dun asterisco (*) foron incluídos no DRAG erroneamente (véxase supra p. 14).

Roy Queimado (ou Roi Queimado): 3 veces.
Rui Fernández (ou Ruy Fernández, ou Roi Fernandes): 4 veces.

Vasco Pérez Pardal: 1 vez.
Vasco Praga de Sandin: 1 vez.

Procedentes do *Cancioneiro da Ajuda*:

Fernán Paes de Tamalancos (ou Fernán Páez): 2 veces.
Gómez Charino (ou Charino): 2 veces.

Osoiro Eannes: 1 vez.
Payo Suárez de Tabeiros: 2 veces.
Roy Queimado (ou Roi Queimado): 2 veces.

2. *Autores non medievais*

Abente Lago, V.: 3 veces.
Amado, J. B.: 26 veces.
Anónimo 1: 1 vez⁴³.
Anónimo 2: 21 veces⁴⁴.
Añón, F.: 72 veces.
Barcia Caballero, J.: 4 veces.
Camino, A.: 14 veces.
Camino, B.: 4 veces.
Carré Aldao, E.: 4 veces.
Casal, R.: 1 vez.
Castro, A.: 2 veces.
Castro, R. de: 157 veces.
Corral, C.: 2 veces.
Corral, L.: 2 veces.
Curros Enríquez, M.: 84 veces.
Díaz, N. P.: 7 veces.
Elices, C.: 3 veces.
Fariña, D. A.: 2 veces.
Feijoo, Fr. B. J.: 2 veces.
Fernández Anciles, F.: 2 veces.

Fernández Magariños, M.: 3 veces.
Fernández Neira, J.: 1 vez.
García Ferreiro, A.: 17 veces.
García Mosquera, J.: 2 veces.
Gil, J. M.: 3 veces.
Golpe, S.: 2 veces.
Herrera Garrido, F.: 1 vez.
Lago González, M.: 1 vez.
Lamas Carvajal, V.: 43 veces.
Leiras Pulpeiro, M.: 59 veces.
López de la Vega, J.: 1 vez.
López Ferreiro, A.: 73 veces.
López Muñiz, J.: 2 veces.
Losada, B.: 60 veces.
Lugrís Freire, M.: 2 veces.
Martelo Pauman, E.: 10 veces.
Míguens Parrado, A.: 1 vez.
Murguía, M.: 1 vez.
Muruais, A.: 9 veces.
Noriega, A.: 5 veces.
Núñez González, M.: 6 veces.
Pardo de Andrade, M.: 1 vez.
Pardo Domínguez, M.: 1 vez.

⁴³ Autor de *Un labrador que foi sar-gento...*

⁴⁴ Autor de *Ruada*.

Pereira, A. J.: 5 veces.
Pérez Ballesteros, J.: 19 veces.
Pérez Placer, H.: 1 vez.
Pintos, J. M.: 55 veces.
Pondal, E.: 76 veces.
Puente y Brañas, R.: 1 vez.
Rey Soto, A.: 1 vez.
Romero Blanco, F.: 1 vez.
Saco Arce, A.: 5 veces.
Sarmiento, FR. M.: 141 veces.

Santiago Somoza, A.: 3 veces.
Torrado, J. A.: 6 veces.
Turnes, V.: 7 veces.
Vaamonde, F.: 3 veces.
Valladares, A.: 1 vez.
Valladares, M.: 9 veces.
Vázquez Queipo, G.: 1 vez.
Vicetto, B.: 2 veces.
Zernadas y Castro, D. A.: 1 vez.

ANEXO II. *Fontes bibliográficas empregadas na obtención de autoridades para o DRAG*⁴⁵

- Abente Lago, V. (1886): “Volta pr’a terra” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 71-73.
Abente Lago, V. (1911a): “Lembranzas” in *Carré Aldao* (1911), 288.
Abente Lago, V. (1911b): “Virxen da Guía” in *Carré Aldao* (1911), 278-279.
Album (1862): *Album de la Caridad. Juegos florales de la Coruña en 1861, seguido de un mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos*. Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
Alfonso el Sabio (1911): “Cántiga” in *Carré Aldao* (1911), 149.
Amado, J. B. (1868): “Saudades” in *Cuveiro* (1868), 43-52.
Amado, J. B. (1886a): “A Romería” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 31-51. O poema consta de tres partes: “Alborada” (31-36), “Camiñata” (36-42) e “Igreja, bailes, merendas, mais tipos e outros enredos” (42-51).
Amado, J. B. (1886b): “Igreja, bailes, merendas, etc.”. Véxase Amado, J. B. (1886a).
Anónimo: *Ruada*. Manuscrito (¿na Real Academia Galega?).
Anónimo (1886): “Un labrador que foi sargento os soldados no novo alistamento” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 205-207.
Añón, F. (1862a): “A Galicia” in *Album*, 2-5. Tamén se puido utilizar *Carré Aldao* (1911), 317-319.
Añón, F. (1862b): “O magosto” in *Album*, 446-447. Tamén se puido utilizar *Iglesia* (1886), vol. 1, 175-176.
Añón, F. (1889): *Poesías*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.

⁴⁵ No seguinte repertorio non incluímo-las fontes lexicográficas que non se citan no DRAG.

- Areal, J. E. (ed.) (1901): *Poesías inéditas del Padre Feijóo*. Tuy: Tipografía Regional.
- Barcia Caballero, J. (1891): *Rimas*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Barcia Caballero, J. (1906): “¡Galicia!!!” in *BRAG* 6-7 (20-XI-1906), 136-137.
- Barcia Caballero, J. (1910): “Discurso-contestación” in *BRAG* 35 (20-IV-1910), 252-257.
- Barcia Caballero, J. (1911): “O arco da vella” in Carré Aldao (1911), 322-324.
- Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense* 33 (xullo-agosto de 1903), 160-168; 34 (setembro-outubro de 1903), 183-184, [textos de B. Fernández Alonso]; 44 (maio-xuño de 1905), 354-356, [texto de A. Vázquez Núñez]; 52 (setembro-outubro de 1906), 76-79 [texto de B. Fernández Alonso], e 79-80 [texto de A. Vázquez Núñez].
- Boletín de la Real Academia Gallega* 18 (xaneiro 1908), 133-136; 20 (outubro 1908), 174-175, 176-177; 25 (abril 1909), 17-20 [textos editados por C. Vaamonde]; 31 (decembro 1909), 153-158 [texto editado por A. Martínez Salazar]; 36 (agosto 1910), 280; 46 (maio 1911), 244-251; 49 (agosto 1911), 12-13, 13-14; 51-52 (outubro 1911), 66-67 [textos de C. Vaamonde]; 63 (agosto 1912), 57-61; 64 (setembro 1912), 89-94; 65 (outubro 1912), 113-119 [textos editados por M. Murguía]; 68 (xaneiro 1913), 197-198; 68 (xaneiro 1913), 198-199 [textos de C. Vaamonde]; 81 (marzo 1914), 221-224; 86 (outubro 1914), 21-22 [textos editados por Fr. A. López].
- Braga, Th. (1878): *Cancioneiro Portuguez da Vaticana. Edição crítica restituída sobre o texto diplomático de Halle, acompañada de um glossário e de uma introdução sobre os trovadores e cancioneiros portugueses*. Lisboa: Imprensa Nacional.
- Camino, A.: “A rula”. Texto non localizado.
- Camino, A. (1862a): “A Bédrica” in *Album*, 319-320.
- Camino, A. (1862b): “A foliada de San Joan” in *Album*, 259-261.
- Camino, A. (1862c): “Nai chorosa” in *Album*, 393-394.
- Camino, A. (1862d): “O desconsolo” in *Album*, 115-116.
- Camino, A. (1862e): “Obligado de corno” in *Album*, 305.
- Camino, D. (1862a): “O rogo do namorado” in *Album*, 280-281.
- Camino, D. (1862b): “¡Os lamentos!” in *Album*, 302-303.
- Carré Aldao, E. (1898): *Rayolas*. A Cruña: Emprenta e librería de E. Carré.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura Gallega*. Barcelona: Maucci.
- Casal, R. (1862): “Noraboa” in *Album*, 236.
- Castro, A. (1862): “Noite-Boa” in *Album*, 183. Pode seguir tamén Iglesia (1886), vol. 1, 171-172 ou Carré (1911), 291-292.

- Castro de Murguía, R. [de] (1863): *Cantares gallegos*. Vigo: Imp. de D. Juan de Compañel.
- Castro de Murguía, R. [de] (1880): *Follas novas. Versos en gallego*. Habana: La Propaganda Literaria.
- Castro [de Murguía], R. de (1909): *Follas novas*. Madrid: Librería de los sucesores de Hernando, segunda edición, nas *Obras completas* de Rosalía de Castro.
- Castro [de Murguía], R. de (1910): *Follas novas*. Madrid: Librería de Pueyo, terceira edición, nas *Obras completas* de Rosalía de Castro.
- Colección (1915): *Colección de documentos históricos do Boletín de la Real Academia Gallega*. Coruña: Litografía e Imprenta Roel.
- Colección Diplomática de Galicia Histórica*. Véxase López Ferreiro (1901).
- Cornide, J. (1788): *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones marinas de la costa de Galicia, arreglado al sistema del caballero Cárlos Linneo*. Madrid: Oficina de Benito Cano.
- Corral, L. (1862): “A Belén” in *Album*, 362-363. Tamén se puido utilizar Iglesia (1886), vol. 1, 173-174.
- Corral, C. (1911): “O ben na terra” in Carré Aldao (1911), 267-268.
- Cura de Frúime. Véxase Zernadas y Castro, D. A.
- Curros Enríquez, M.: *Cartas aos gallegos*. Véxase L[amas] Carvajal (1875a).
- Curros Enríquez, M. (1881a): *Aires d’a miña terra. Colección de poesías gallegas*. Madrid: La Ilustración Gallega y Asturiana, segunda edición.
- Curros Enríquez, M. (1881b): “A Virxe do Cristal” in Curros Enríquez (1881a), 5-43.
- Curros Enríquez, M. (1881c): “As cartas” in Curros Enríquez (1881a), 99-101.
- Curros Enríquez, M. (1881d): “Cántiga” in Curros Enríquez (1881a), 77-78.
- Curros Enríquez, M. (1911a): *O Divino Sainete*, en M. Curros Enríquez: *Obras completas*. 2ª ed. Madrid: Librería de los suc. de Hernando, vol. 1, 223-293.
- Curros Enríquez, M. (1911b): “Saúdo” in Carré Aldao (1911), 349-351.
- Cuveiro, J. (1868): *El habla gallega*. Pontevedra: Antúnez y Compañía Editores. Púidose utilizar tamén a segunda edición, impresa en Barcelona: Establecimiento tipográfico de N. Ramírez y Cª, no ano 1876.
- Cuveiro Piñol, J. (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona: Establecimiento tipográfico de N. Ramírez y Cª.
- Díaz, N. P. (1911): “A alborada” in Carré Aldao (1911), 289-291.
- Elices, C. (1911a): “¡Ainda te quero!” in Carré Aldao (1911), 297-298.
- Elices, C. (1911b): “As follas secas” in Carré Aldao (1911), 295-297.
- Fariña, D. A. (1862): “O meu ramallete” in *Album*, 226-227.

- Feijóo, Fr. B. J. (1901a): “Llanto de la flota, por una ninfa gallega” in *Areal* (1901), 83-86.
- Feijóo, Fr. B. J. (1901b): *Poesías*. Véxase *Areal* (1901).
- F[ernández] Alonso, B. (1884): “Antiguos acuerdos del Ayuntamiento de Orense” in A. Machado y Alvarez (dir.) (1884): *Biblioteca de las tradiciones populares españolas*. Vol. 4: *Folk-lore gallego*. Madrid: Librería de Fernando Fé, 114-116.
- Fernández Anciles, F. (1862): “Para min non hay consolo” in *Album*, 196.
- Fernández Anciles, F. (1886): “A noite da San Joan” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 149-154.
- Fernández Magariños, M. (1862a): “A Reina en Santiago” in *Album*, 186-187.
- Fernández Magariños, M. (1862b): “Un orfo” in *Album*, 456-457.
- Fernández Neira, J.: *Proezas de Galicia*. Véxase Fernández Neira (1886).
- Fernández Neira, J. (1886): “Guerra da Independencia” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 203-204.
- Flórez, Rmo. P. M. Fr. H. (1906): *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. Madrid: Fortanet, vol. XVIII. [Non é seguro que fose esta a edición manexada].
- Galicia Histórica. Revista bimestral*. 5 (marzo- abril de 1902), 289-304 [texto editado por J. Villaamil y Castro], 340-345 [texto editado por A. López Ferreiro].
- García Ferreiro, A. (1890): *Chorimas*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- García Ferreiro, A. (1891): *Leenda de groria*. Orense: Imprenta La Popular.
- García Ferreiro, A. (1911a): “¡Ben te vin!” in Carré Aldao (1911), 364-365.
- García Ferreiro, A. (1911b): “¡Menten!” in Carré Aldao (1911), 365-366.
- García Mosquera, J. (1862): “A Real Familia en Santiago” in *Album*, 158-161. Pode seguir tamén *Iglesia* (1886), vol. 1, 155-159.
- Gil, J. M. (1862): “A cita” in *Album*, 136-137.
- Golpe, S.: “Sopa montañesa”. Texto non localizado.
- Golpe, S. (1911): “Adios a Galicia” in Carré Aldao (1911), 250-251.
- Herrera y Garrido, F. (1913): *Sorrisas e bágoas*. Madrid: Imprenta Científica y Artística de Alrededor del Mundo.
- Iglesia, A. de la (1886): *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*. La Coruña: La-torre y Martínez, Editores, vols. 1 e 2⁴⁶.
- Iglesia, M. M. de la: Papeletas, enviadas polo autor Real Academia Galega para a elaboración do DRAG.
- Lago González, M. (1911): “Alborada” in Carré Aldao (1911), 282-283.

⁴⁶ Do vol. 2 só se aproveitaron dous textos: as inscricións sepulcrais da p. 1.1 e da p. 1.2, en *Iglesia* (1886), pp. 37 e 30.

- Lamas Carvajal, V.: *Espiñas, follas e frores*. Edición non localizada.
- L[amas] Carvajal, V. (1875a): *Dez cartas escritas pr'os gallegos*. Orense: Ramos, Editor. O texto aproveitado desta obra atribúese erroneamente a Cu- rros Enríquez no DRAG (véxase p. 286.2).
- Lamas Carvajal, V. (1875b): *Espiñas, follas e frores. Colección de versiños gallegos*. Orense: José M. Ramos, Editor.
- L[amas] Carvajal, V. (1909a): *A musa d'as aldeas*. Orense: Imprenta de El Eco, cuarta edición.
- L[amas] Carvajal, V. (1909b): “¡Ey, boy, ey!” in L[amas] Carvajal (1909a), 5-11.
- L[amas] Carvajal, V. (1909c): “O gaiteiro” in L[amas] Carvajal (1909a), 125-29.
- Lamas Carvajal, V. (1911): “O falar das fadas” in Carré Aldao (1911), 378-379.
- Leiras Pulpeiro, M.: *Vocabulario*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Leiras Pulpeiro, M. (1911a): *Cantares Gallegos*. Mondoñedo: Tip. H. Mancebo.
- Leiras Pulpeiro, M. (1911b): “E non soñen” in Carré Aldao (1911), 286-289.
- López de la Vega, J. (1862): “Coitadiña” in *Album*, 444.
- López Ferreiro, A. (1895a): *A tecedeira de Bonaval. Episodio da Hestorea de Compostela no siglo XVI*. A Cruña: Andrés Martínez, Editor.
- López Ferreiro, A. (1895b): *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*. San- tiago: Imp. y Enc. del Seminario C. Central, 2 vols.
- López Ferreiro, A. (1895c): *O castelo de Pambre*. Seguiuse a edición por entre- gas de *El Pensamiento Gallego*, que non demos localizado.
- López Ferreiro, A. (1896): *Galicia en el último tercio del siglo XV*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor, segunda edic., vol. 1.
- López Ferreiro, A. (dir.) (1901): *Colección Diplomática de Galicia Histórica*. Santiago: Tipografía Galaica.
- López Ferreiro, A. (1903-1909): *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago: Imp. y Enc. del Seminario Conciliar Central, vols. VI (1903), VII (1904), VIII (1905) e XI (1909).
- López Muñiz, J. (1862): “A nosa paisaniña a señora Josefa M. de E. nos seus dias. Romance en fala gallega” in *Album*, 171-176.
- López Seoane, V. (1861): *Fauna mastológica de Galicia ó Historia natural de los Mamíferos de este antiguo reino, aplicada la Medicina, la Agricultura, la Industria, las Artes y al Comercio*. Santiago: Imprenta de Manuel Mirás.
- Losada, B. (1878): *Poesías*. Coruña: Imprenta de D. Domingo Puga.
- Losada, B. (1886): *Soazes d'un vello*. La Coruña: Latorre y Martínez, Editores.
- Lugrís Freire, M. (1906): *Esclavitud*. A Cruña: Librería Rexional d'Eugenio Car- rré.
- Lugrís Freire, M. (1911): “Noitebras” in Carré Aldao (1911), 385-386.

- Martelo Paumán, E. (1885): *Os afillados do demo*. Coruña: Establecemento tipográfico de J. Puga.
- Martelo Paumán, E. (1894): *Líricas gallegas*. La Coruña: Imp. de Viuda de Ferrer e Hijo.
- Martínez Salazar, A. (ed.) (1900): *Crónica Troyana. Códice gallego del siglo XIV de la Biblioteca Nacional de Madrid*. La Coruña: Imprenta de la Casa de Misericordia, 2 vols.
- Martínez Salazar, A. (1911): *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*. La Coruña: Imp. de la Casa de Misericordia.
- Martínez Sueiro, M. (1912): *Fueros municipales de Orense*. Orense: Imprenta, Encuadernación y Papelería La Popular.
- Migúens Parrado, A. (1911): “¡Ei...!” in Carré Aldao (1911), 216-218.
- Murguía, M.: Papeletas, doadas pola autor á RAG para a elaboración do DRAG.
- Murguía, M. (1888): *Galicia*. Col. “España. Sus monumentos y artes su naturaleza é historia”. Barcelona: Establecemento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y Cª.
- Murguía, M. (1911): “En el Album de Elina Avendaño” in Carré Aldao (1911), 260.
- Muruais, A. (1886): “O bautizo” in Iglesia (1886), vol. 1, 53-57.
- Muruais, A. (1911): “Unha de paus” in Carré Aldao (1911), 299-301.
- Noriega Varela, A. (1904): Montañesas. Luarca: Impr. de Ramiro P. del Río.
- Noriega Varela, A. (1911): “[Loas que che brindo son]” in Carré Aldao (1911), 413-415.
- Núñez Gonzalez, M. (1895): *Salayos*. Madrid: Imprenta de Enrique Fernández-de-Rojas.
- Pardo de Andrade, M. (1911): “Os rogos dun gallego” in Carré Aldao (1911), 169.
- Pardo Domínguez, M. (1911): “Coitas” in Carré Aldao (1911), 264.
- Payzal, B. V.: *Vocabulario gallego-castellano*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Pereira, A. J. (1891): *Cousas d'a aldea*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Pérez Ballesteros, J.: *Versos en gallego*. Véxase Pérez Ballesteros (1878).
- Pérez Ballesteros, J.: *Versos gallegos*. Véxase Pérez Ballesteros (1878).
- Pérez Ballesteros, J. (1878): *Versos en dialecto gallego y correspondencia castellana de sus principales voces*. Madrid: P. Calleja y Compañía, Editores.
- Pérez Ballesteros, J. (1886): *Cancionero popular gallego y en particular de la provincia de La Coruña*. Madrid: Est. Tip. de Ricardo Fé.
- Pérez Ballesteros, J. (1888): *Foguetes*. A Cruña: Andrés Martínez, Editor.
- Pérez Placer, H. (1901): *Veira do lar*. Santiago: Jos Gali Camps.

- Pidal, P. J. (1851): *El Cancionero de Juan Alfonso de Baena (siglo XV)*. Madrid: Imprenta de La Publicidad.
- Pintos, J. M.: *Breve diccionario gallego*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Pintos, J. M. (1862a): “A nai do achadizo” in *Album*, 398-400.
- Pintos, J. M. (1862b): “A Pontevedra” in *Album*, 461-463.
- Pintos, J. M. (1862c): “Cristus” in *Album*, 290-293.
- Pintos, J. M. (1862d): “O achadizo” in *Album*, 391-392.
- Pintos, J. M. (1862e): “O gaiteiro” in *Album*, 467-470.
- Pintos, J. M. (1862f): “Os birbirichiños e os birbiricheiros” in *Album*, 127-130.
- Pintos, J. M. (1886): “Os nenos” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 223-226.
- Pintos, J. M. (1911): “A Galicia” in *Carré Aldao* (1911), 423-424.
- Pondal, E.: “Maruxiña”. Texto non localizado.
- Pondal, E.: Papeletas, enviadas pola autor á Real Academia Galega para a elaboración do DRAG.
- Pondal, E. (1886): “[Rio Langüelle, rio Langüelle]” in *Pondal* (1886), 53-54. Aparece na p. 345.3 do DRAG.
- Pondal, E. (1886): *Queixumes d'os pinos*. La Coruña: Latorre y Martínez, Editores.
- Pondal, E. (1895): *A campana d'Anllóns*. La Coruña: Imprenta y librería de Carré.
- Pondal, E. (1906): “[Já chegáran os días]” in *BRAG* 6-7 (20-XI-1906), 135. Aparece nas pp. 299.2, 302.3 e 345.3 do DRAG.
- Puente y Brañas, R. (1862): “O gaiteiro d'a Coruña ós vencedores d'África” in *Album*, 168-170. Tamén se puido utilizar: *Iglesia* (1886), vol. 1, 133-138.
- Relación (1603): *Relación de causas de la Inquisición de Santiago*. [Cítase para autorizar ARCABUZO (212.2), probablemente a través do material doado por Murguía].
- Rey Soto, A. (1911): “O mosteiro de San Esteban de Ribas de Sil” in *Carré Aldao* (1911), 429-433.
- Rodríguez, F. J. (1863): *Diccionario gallego-castellano*. Coruña: Imp. del Hospicio Provincial.
- Romero Blanco, F. (1880): “Mariquiña e eu” in *Revista de Galicia* 16 (25-VIII-1880), 253-254.
- Saco Arce, J. A. (1886): “Arreptimento” in *Iglesia* (1886), vol. 1, 111-113.
- Saco Arce, J. A. (1911): “O Miniño do Ceo” in *Carré Aldao* (1911), 439-441.
- Santiago Somoza, A. (1862a): “A memoria do inspirado autor do Desconsolo” in *Album*, 445. Pode seguir tamén *Iglesia* (1886), vol. 1, 147.

- Santiago Somoza, A. (1862b): “O amor de Minga” in *Album*, 420.
- Santiago Somoza, A. (1862c): “O vello chusqueiro” in *Album*, 192.
- Sarmiento, Fr. M.: *Colección de muchas palabras, voces y frases gallegas*. Utilizouse unha copia feita doutra conservada na Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Pontevedra (¿a que hoxe se garda no Museo de Pontevedra co número de rexistro 7634?).
- Sobreira, Fr. J.: *Carta(s) a J. Cornide*. Non localizámo-la fonte para os textos das pp. 91.1, 103.2, 106.1 e 283.1-2.
- Sobreira, Fr. J.: *Papeletas de un diccionario gallego*. Utilizouse unha copia das orixinais conservadas na Real Academia de la Historia.
- Sobreira, Fr. J. (1790): *Carta a C. Gómez de Ortega*. Datada en Santiago o 30-IV-1790 (299.1-2).
- Sobreira, Fr. J. (1793): *Carta a J. Cornide*. Datada en Santiago o 9-I-1793 (429.2).
- Sobreira, Fr. J. (1798): *Carta a J. Cornide*. Datada en Santo Estevo de Ribas de Sil o 25-VII-1798 (108.3).
- Testamento (1539): *Testamento de Aldonza de Lañas, otorgado el 22 de Enero de 1539 ante el notario de Santiago Macías Vázquez*. Texto non localizado (¿documento conservado na Real Academia Galega?).
- Torrado, J. A.: “A la memoria de Fonseca”. Véxase Torrado (1886).
- Torrado, J. A.: “Fiestas Minervales a la memoria de Fonseca”. Véxase Torrado (1886).
- Torrado, J. A. (1886): “Romance” in *Iglesia* (1886), 223-226.
- Turnes, V. de (1862a): “A inauguración do Liceo Artístico e Literario da Cruña” in *Album*, 366-368.
- Turnes, V. de (1862b): “Diálogo entre Silvestre Cajarabilla e Domingo Magariños, labradores e veciños nas suas respetivas parroquias” in *Album*, 265-269.
- Turnes, V. de (1862c): “Diego e Cristobo” in *Album*, 124-125. Tamén se puido utilizar *Iglesia* (1886), vol. 1, 179-181.
- Vaamonde, F. (1901): *Mágoas*. Lugo: Tip. de Juan A. Menéndez.
- Vaamonde, F. (1911): “Chuco e Cidrán” in Carré Aldao (1911), 446-449.
- Vaamonde Lores, C. (1909): *Ferrol y Puente deume. Escrituras referentes propiedades adquiridas por el monasterio de Sobrado en dichos partidos durante los siglos XII, XIII y XIV*. Coruña: Tipografía y papelería de García Ybarrá.
- Vaamonde Lores, C. (1917): *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*. Coruña: Litografía é Imprenta Roel.
- Valladares, A. (1911): “A pobre orfía” in Carré Aldao (1911), 301-303.
- Valladares, M. (1862a): “A. ***” in *Album*, 325-327.

- Valladares, M. (1862b): “A fonte do Pico Sagro” in *Album*, 272-273.
- Valladares, M. (1862c): “A miña aldea” in *Album*, 147.
- Valladares, M. (1862d): “Suidades” in *Album*, 299-300.
- Valladares, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago: Imprenta del Seminario Conciliar Central.
- Vasconcellos, C. Michaëlis de (1904): *Cancioneiro da Ajuda. Edição crítica e comentada*. Halle: Max Niemeyer, vol. 1 (“Texto, com resumos em alemão, notas e eschemas metricos”).
- Vázquez Queipo, A. G. (1911): “A cruz” in Carré Aldao (1911), 271-272.
- Vicetto, B. (1866): *El último Roade*. Santander: Imprenta de La Abeja Montañesa, 7ª edición? Púidose utilizar calquera das oito edicións publicadas entre 1857 e 1867 (a primeira de 1857).
- Villa-Amil y Castro, J. (1904): *Iglesias gallegas de la Edad Media*. Madrid: Imprenta de San Francisco de Sales.
- Zernadas y Castro, D. A. (1862): “A Excma. Sra. Marquesa de Camarasa” in *Album*, 307-309.

Bibliografía

- Alonso Montero, X. (1988): “Prehistoria da Academia Galega. A procura da norma culta de 1875 a 1905”, *Grial* 99, 8-18.
- A Nosa Terra* (1916): “O Dicionario Gallego” in *A Nosa Terra* 2 (24-II-1916), 2.
- A Nosa Terra* (1924): “O Dicionario da Real Academia Gallega” in *A Nosa Terra* 205 (1-X-1924), 8.
- A Nosa Terra* (1925a): “En col da R. Academia Galega” in *A Nosa Terra* 210 (1-III-1925), 2.
- A Nosa Terra* (1925b): “O Dicionario da Real Academia Gallega” in *A Nosa Terra* 211 (1-IV-1925), 12.
- A Nosa Terra* (1926): “Dicionario Gallego Castellano” in *A Nosa Terra* 221 (1-II-1926), 12.
- BRAG (1906-1929): Real Academia Galega: “Sección oficial”, *Boletín de la Real Academia Gallega* 1-18 (1906-1929).
- Carballo Calero, R. (1981): *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Galaxia, terceira edición.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura gallega*. Barcelona: Maucci.
- Cintra, L. F. Lindley (1973): “Introdução” in *Cancioneiro* (1973): *Cancioneiro português da Biblioteca Vaticana*. Lisboa: Instituto de Alta Cultura, VII-XVIII.

- Couceiro, J. L. (1993): “Nuno Treez” in G. Lanciani e G. Tavanì (coord.) (1993): *Dicionário da literatura medieval galega e portuguesa*. Lisboa: Caminho, 484-485.
- González Beramendi, J. (1974): “Murguía” in *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago-Gijón: Silverio Cañada, vol. 22, 44-49.
- Lázaro Carreter, F. (1972): *Crónica del Diccionario de Autoridades (1713-1740). Discurso leído el día 11 de junio de 1972, en el acto de su recepción, por el Excmo. Sr. Don Fernando Lázaro Carreter y contestación del Excmo. Sr. Don Rafael Lapesa Melgar*. Madrid: Real Academia Española.
- López Peláez, A. (1895): *El gran gallego* (Fr. Martín Sarmiento). La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Lorenzo, R. (1986): “A lingua literaria na época de Rosalía” in *Actas do Congreso Internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*. Santiago: Universidade, tomo III, 7-41.
- Martínez Salazar, A. (1903): “Por la lengua gallega”, *Galicia Histórica* 12, 808-810.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Murguía, M. (1905): *Los trovadores gallegos*. La Coruña: Imprenta y Fotograbadado de Ferrer.
- Murguía, M. (1976): “A D. Juan Valera” in V. Risco: *Manuel Murguía*. Vigo: Galaxia, 178-189.
- Pensado, J. L. (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega. I. El Diccionario gallego-castellano de F. J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*. Salamanca: Universidad.
- Pensado, J. L. (1979): “Introducción” in Fr. Juan Sobreira: *Papeletas de un diccionario gallego*. Edición y Estudio Crítico por J. L. Pensado. Orense: Instituto de Estudios Orensanos «Padre Feijoo», pp. XI-XXXIV.
- Pensado, J. L. (1983): “Estudio preliminar” in J. L. Pensado e X. L. Axeitos (1983): *Cartas del Padre Sobreira a Gómez de Ortega y Cornide*. Sada: Edición do Castro, 5-73.
- Pensado, J. L. (1985): “Realidad y fantasía en torno a nuestros primeros diccionarios” in *El gallego, Galicia y los gallegos a través de los tiempos*. (Ensayos). La Coruña: La Voz de Galicia, 11-13.
- Real Academia Gallega (1913-1928): *Diccionario gallego-castellano (A-CATIVO)*. Coruña: RAG.
- Regueira Fernández, X. L. (coord.) (1996): *Guía bibliográfica de lingüística galega*. Vigo: Xerais.
- Revista Gallega* (1906): “Academia Gallega”, *Revista Gallega* 564 (6-I-1906), 1.

- Saco y Arce, J. A. (1987): “Introducción” in *Literatura popular de Galicia*. Vigo: Servicio de Publicacións da Deputación Provincial de Ourense, 33-49.
- Santamarina, A. (1974): “Diccionarios” in *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago-Gijón: Silverio Cañada, vol. 9, 90-92.
- Seoane Sánchez, I. (1999): “O primeiro dicionario da Real Academia Galega”, *Cadernos de Lingua* 19, 65-84.